

Márku Anita

A nyelvi kontaktusok témakörének helye az anyanyelvi oktatásban: a kárpátaljai magyar iskolák példája

Ez a tanulmány röviden azt mutatja be, hogy a kárpátaljai magyar tanítási nyelvű iskolák számára kialakított *Magyar nyelv (10–11. osztály) tantervben* (Tanterv 2011) hogyan van jelen a nyelvi kontaktusok (kódváltás, szókölcsonzés) témaköre, majd egy empirikus kutatás részeredményei alapján röviden kitér az említett kontaktusjelenségekkel szembeni vélekedések feltárására, ezzel is alátámasztva azt, hogy ezeknek a témaköröknek létjogosultsága van az oktatási folyamatban.

Hol tart az anyanyelvi oktatás reformja Kárpátalján?

A nyelvészetben ma már közhelynek számít, hogy a kétnyelvűség természetes jelenség, elterjedtebb, mint az egynyelvűség; hogy a nyelvek változatokban élnek. Ennek ellenére mégis élnek a köztudatban még a kétnyelvűséggel, a nyelvi változatossággal, a nyelvi kontaktusokkal szembeni mítoszok, nyelvi babonák, összefoglalóan: nyelvi tévhitek (Lanstyák 2007a; 2007b). Ezeknek a tévhiteknek a hátterében gyakran nyelvi és társadalmi ideológiák állnak (Lanstyák 2007a; Beregszászi 2011a). Az ideológiák terjesztésének, köztudatba oltásának leghatékonyabb csatornája az oktatás. Az elmúlt két évtizedben nagyon sok nyelvi tévhitet empirikus, tudományosan megalapozott kutatásokkal sikerült ugyan cáfolni (Lanstyák István például 33 nyelvi mítoszt gyűjtött össze és cáfol meg), ezeknek az eredményeknek a köztudatba való átültetése azonban hosszabb folyamat, komoly nyelvtervezési és oktatástervezési lépések szükségesek hozzá.

1990-től hangsúlyozzák a kutatók a határon túli régiókban, így Kárpátalján is, hogy szükség van az anyanyelvi nevelés reformjára. A szocializmus alatt egyeduralgó szubtraktív (felcserélő) szemlélet helyett, amely figyelmen kívül hagyta a nyelvi változatosságot és a kétnyelvű lét hatásait, az additív (hozzáadó), a saját, regionális változat(ok) jellegzetességeit, értékeit is hangsúlyozó kommunikáció-központú anyanyelvtanítás a kívánatos, nemcsak a tudomány és a társadalmi berendezkedés, az ideológiák változása miatt, hanem a kisebbség megmaradása érdekében is (a kárpátaljai magyar oktatásra vonatkozóan lásd például Beregszászi 2002; 2004b; 2004c; 2011a; Beregszászi–Cserniczkó 1996; 2004a; 2004b; 2007a; 2007b; Beregszászi et al. 2001; Cserniczkó 1996; Cserniczkó 2003; 2010).

Kárpátalján az 1990-es évektől kezdődtek azok a nyelv- és oktatástervezési munkálatok, amelyek tudományos kutatásokra alapozva bizonyítják az egynormájú szemlélet eredménytelenségét, és konkrét célok, valamint munkafázisok megfogalmazásával kárpátaljai magyar nyelvészek, kutatók, pedagógusok elindították az anyanyelvi nevelés reformját, a szemléletváltást (bővebben: Cserniczkó 2003; 2004; 2005; 2006; 2010; 2015; Beregszászi–Cserniczkó 2004a; 2004b; Beregszászi 2014a; 2014b; 2015; Tóth 2014). A 16. Élőnyelvi Konferencián tartott előadásában Beregszászi Anikó összefoglalta, hogy „a szükséges szemléletváltás csak jól átgondolt oktatási stratégiai döntések segítségével valósítható meg, és a *Milyen volt? – Miért akarunk változtatni? – Hogyan lehet ezt elérni? – Milyen legyen?* négyes tengely mentén gondolandó el” (Beregszászi 2011a: 33). Véleménye szerint ezt a felcserélő helyett a hozzáadó szemlélet alkalmazásával; egynormájúság helyett a nyelvi változatosság tényére építő tantárgy-pedagógiai stratégiával; a kárpátaljai magyar nyelvhasználat valós lehetőségeinek és elemeinek a figyelembevételével; a kétnyelvűségnek és az összes nyelvi velejárójának mint természetes állapotnak az elfogadásával és megjelenésével az oktatásban; a hozzáadó szemlélet alkalmazásával a nyelvjárási jelenségek megítélésében; a valós élethelyzetekben

hasznosítható nyelvi tudás közvetítését kommunikáció-központú oktatás segítségével lehet elérni (Beregszászi 2011a).

Az 1991-ben függetlenné vált Ukrajnában a 2000-ben bevezetett közoktatási reform keretében a 11 évfolyamos szovjet iskolai oktatási modellről áttértek a 12 évfolyamos képzésre. Ennek apropóján 2004-ben új tantervek kidolgozására írt ki pályázatot a kijevi oktatási tárca, többek között magyar nyelvből is. A pályázatra a beregszászi főiskola magyar tanszéke és a Hodinka Antal Intézet munkatársai által vezetett munkacsoport is benyújtott pályamunkát, amelyet Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma 2005-ben jóváhagyott (Tanterv 2005). Az új oktatási modell értelmében a 2011–2012. tanévben érettségizett volna az első olyan évfolyam, amely már 12 év után szerezhethetett volna érettségit. A 2010. évi ukrajnai elnökválasztást követően azonban az új kormányzat úgy határozott, hogy visszatér a 11 évfolyamos oktatásra. Így az 5–12. osztályok számára korábban kidolgozott magyar nyelvi tantervet (mint egyébként valamennyi középiskolai tárgy tantervét) 2010-ben úgy kellett átdolgozni a minisztériumi útmutatás alapján, hogy az 5–10. osztály tananyagán nem lehetett változtatni (hiszen ez alapján már folyt az oktatás), a 11–12. osztály tananyagát azonban egyetlen osztályra kellett átalakítani. Ilyen kényszerű átalakítások nyomán készült el a 10–11. osztályok tanterve (Tanterv 2011).

A 2005-ben megjelent és 2010-ben részben átdolgozott tantervben a hangsúlyt a helyzethez igazodó nyelvhasználatra, a kommunikatív kompetencia fejlesztésére helyezik a szerzők. Céljuk, hogy az iskolából kikerülő kárpátaljai magyar fiatalok magabiztosan és tudatosan tudjanak válogatni a rendelkezésükre álló nyelvek, nyelvváltozatok közül, hogy a különböző élethelyzetekben a szituációnak megfelelően hatékonyan tudjanak megnyilvánulni szóban és írásban egyaránt (Beregszászi 2011a). Ennek a vonalnak megfelelően a 2005-től kibocsátott *Magyar nyelv* tankönyvek (Kótyuk 2005; 2008; Perdukné–Braun 2009; Beregszászi 2010; 2011b) már új szemléletben, az új tantervre építve íródtak. 2012-ben egy módszertani kiadvány (Beregszászi 2012) is megjelent az új szemléletű oktatás gyakorlatba való ültetésének a megkönnyítésére.

A nyelvi kontaktusok (kódváltás, szókölcsonzés) témaköre az oktatási gyakorlatban

A magyar tannyelvű kárpátaljai magyar középiskolákban az alsó tagozat (elemi iskolai 1–4. osztály) után két részletben folyik az anyanyelvi nevelés. Az 5–9. általános iskolai osztályokban a nyelvtani ismeretek a hangsúlyosabbak. Az általános iskolai fokozat befejezését jelentő 9. osztályban lezárul a grammatika oktatása. A 10. osztályban a stilisztika, a 11.-ben pedig a nyelv változatossága, a nyelvi változatok, illetve a retorikai alapismeretek kapnak helyet.

A *Tanterv* (2011) a nyelvi változatok, a kontaktushatásból eredő jelenségekre fókuszáló témákat a középiskolai osztályokban (10. és 11. osztály) ajánlja. A 10. osztályban a stilisztikai ismeretek állnak a tananyag középpontjában. A kárpátaljai magyar nyelvhasználat sajátosságai, a névhasználati és megszólítási szokásokkal, valamint a kétnyelvűség hatásainak taglalásával a beszélt nyelvi stílusok, ezen belül is a társalgási stílus keretében ismerkedhetnek meg a tanulók (1–2 tanórán), de a szociokulturális tárgykör keretében megjelenik a nyelvi változatosság, a nyelvhasználat és a kultúra összefüggéseinek a tárgyalása is. A 11. osztályos tanterv viszont részletesen foglalkozik a kérdéskörrel: a nyelv és nyelvváltozatok témakörben (5 óra) kitér a helyi magyar nyelvváltozatok sajátosságaira (nyelvjárási jellemzők, a nyelvi kontaktusok hatása: kölcsönzés, kódváltás, gyakorisági eltérések, pragmatikai sajátosságok); a nyelvi norma témakörében a szituatív nyelvhasználat fogalmára és a helyi nyelvváltozatok identitásformáló szerepére is.

„Mindenképpen új, a nemzetközi és magyar nyelvtudomány szellemiségével egyező az új tanterv szemléletváltása a magyar nyelv különböző változataival, a nyelvi változatossággal kapcsolatban. Hiába is keresnénk a tantervben olyan részeket, amely arra buzdítja a tanárokat, hogy irtsák ki a tanulók nyelvhasználatából a nyelvjárási jelenségeket vagy a magyar nyelv kárpátaljai helyzetéből adódó

kontaktusnyelvi hatásokat. Azaz: a tanterv nem a felcserélő (szubtraktív), hanem a modern nyelvészeti és nyelvpedagógiai álláspont által képviselt, nyelvi emberi jogi szempontból is támogatandó hozzáadó (additív) nyelvszemléletet alkalmazza és ajánlja a pedagógusoknak” – foglalja össze az alkotók szemléletét az egyik szerző (Beregszászi 2011a: 36–37). A tantervhez a kijevi oktatási minisztérium által jóváhagyott tankönyvek is készültek (Beregszászi 2010; 2011b).

A kontaktushatásból eredő nyelvi jelenségek, a kódváltás és a kölcsönzés témaköre hangsúlyosan a 10. osztályban kerül elő. A tankönyv 9. leckéje foglalkozik a szókölcönzés típusaival és a kódváltás stratégiájának főbb kommunikációs (kitöltés, idézés, fordítás, ismétlés, magyarázat, státuszjelzés, kizárás, a társalgás alaphelyzetének megváltozása, szolidaritás kifejezése, nyelvi játék) funkcióival (a kódváltás típusairól lásd Márku 2008). A legfrissebb kutatási eredményeket feldolgozó elméleti ismereteket számos hétköznapi példán szemlélteti a tankönyv, és kreatív feladatokkal hozza még közelebb a tanárokhoz és a tanulókhöz a témát. Például: „A helyi magyar sajtótermékekből gyűjtsetek olyan szavakat és kifejezéseket, amelyek Magyarországon nem használatosak, de a kárpátaljai magyar nyelvben igen (például *hrivnya*, *gyermekintézmény* 'óvoda' jelentésben)” (Beregszászi 2010: 65).

A 11. osztályos *Magyar nyelv* tankönyv első fele tárgyalja a nyelv fogalmát, a nyelvváltozatokat. A magyar nyelv és változatainak részletes elemzése után a 9. lecke a kárpátaljai magyar nyelvváltozatokkal foglalkozik (Beregszászi 2011b: 64–76). Bemutatja a kárpátaljai magyar nyelvváltozatok sajátosságait is. Az egyes regiszterek tárgyalásakor újra és újra szóba kerülnek a kontaktusjelenségek, főleg a szókölcönzés (kiemelten a szaknyelvi regiszter bemutatásakor), de a tankönyv a kontaktushatásról (szókölcönzés, kódváltás) a 10. osztályban tanultak ismétlésére is felhívja a figyelmet. Az elméleti ismeretek leírásánál szemléletesen és közérthetően foglalja össze a szerző a tudományos kutatások eredményeit. Például a kárpátaljai magyar nyelvjárások jellegzetességeit a Lizanec Péter (1992; 1996; 2003) szerkesztésében megjelent *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza* három kötetéből vett példaanyagon mutatja be a tankönyv, illetve a Hodinka Antal Intézet munkatársai által végzett reprezentatív kérdőíves felmérés (Cserniczkó 2010) eredményei alapján emeli ki azt, hogy bizonyos nyelvi változatok előfordulásának valószínűsége jóval nagyobb az egyik vagy másik társadalmi csoportban (Beregszászi 2011b: 72–73). A gyakorlati feladatok játékosan adnak lehetőséget további ismeretszerzésre. Az 52. feladat megoldásakor például a határon túli hét régió nyelvészeit összefogó Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat (1) adatbázisával ismerkedhetnek meg a diákok úgy, hogy olyan szavakat kell keresniük az online szótárban, amelyek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatban használatosak (Beregszászi 2011b: 75).

Nemcsak a tudományos ismereteket hozza azonban közel a tankönyv az érettségiző diákokhoz, hanem a helyi (kárpátaljai) magyar sajtó és szépirodalom termékeit is. Például: „A szöveggyűjteményből olvasd el Vári Fábán László *Tábori posta* című regényének részletét! Kérdezd meg édesapádat, idősebb férfi rokonaidat katonaeveikről, a hadseregben töltött szolgálati időről! Az élménybeszámolóban találkozol-e a regényrészletben olvasottakhoz hasonló szláv kölcsönszavakkal?” (Beregszászi 2011b: 75). Vagy: „Vegyétek elő a *Kárpáti Igaz Szó*, a *Kárpátalja* és a *KárpátInfo* című újságok legfrissebb számát! Olvassátok el az ukrainai vonatkozású híreket! Találtatok-e ezekben olyan szavakat, melyeket egy magyarországi újságban valószínűleg hiába keresnétek? Melyek ezek a szavak?” (Beregszászi 2011b: 75).

Összegezve tehát elmondhatjuk, hogy a kárpátaljai anyanyelvi nevelésben a szemléletváltás megkezdődött, a tantervben és a tankönyvekben a kárpátaljai magyar nyelvhasználat sajátosságai jelentőségükhöz mértelen helyet kapnak. Azt, hogy miért is van szükség ezeknek a kontaktusjelenségeknek a tárgyalására, azok az alap kutatások bizonyítják, amelyeket a kárpátaljai magyar közösségben a témáról nyelvészek, szociológusok végeztek az elmúlt másfél évtizedben.

A szókölcsönzés és kódváltás megítélése a kárpátaljai magyarok körében: empirikus kutatások részeredményei

A kárpátaljai magyarság körében végzett szociolingvisztikai kutatások mindegyike azt bizonyítja, hogy a kontaktusjelenségekhez (szókölcsönzés, kódváltás) való viszony inkább pozitív, a beszélők természetes jelenségnek tartják, a kárpátaljai nemzeti és nyelvi sokszínűség velejárójaként értékelik (Cserniczkó 2003; 2010; Márku 2008), mégis vannak olyanok, akik továbbra is azt várják el az iskolai anyanyelvi neveléstől, hogy egy nem létező nyelvi eszményt közvetítsen.

Kárpátalján a mindennapokban (két-, illetve háromnyelvű környezetben: magyar, ukrán, orosz) a kárpátaljai magyarok többségének a hatékony kommunikáció érdekében első nyelve mellett egy másik nyelvet is szükséges használnia. Kárpátalján más kutatások kereteiben először Cserniczkó István (1998; 2003) és Beregszászi Anikó (2004a) foglalkozott ezzel a kérdéssel. Az első olyan kutatás, amely explicite is rákérdez a kódváltási szokásokra és a hozzá kapcsolódó attitűdökre, 2006-ban történt. Egy kérdőíves felmérés során két kárpátaljai felsőoktatási intézmény (az Ungvári Nemzeti Egyetem és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola) 116 magyar nemzetiségű hallgatója válaszolt a kérdésekre. A megkérdezettek 61%-a válaszolt igennel az „Előfordult-e, hogy egy beszélgetés alatt több nyelvet is használt, vagy nyelvet váltott?” kérdésre. A válaszadók egyharmada a nyelvtudás hiányossága miatt nem tud a kódváltás stratégiájával élni, még akkor sem, ha ez lenne a szerintük helyénvaló. A többség szerint azonban ez a stratégia a hétköznapi kommunikációjuk szerves része (Márku 2008; 2009). 2009-ben egy újabb kérdőíves kutatás során immár a kárpátaljai magyarság több szempontból (nem, iskolai végzettség, településtípus, korcsoport) rétegzett mintáján is rákérdeztünk a szituatív nyelvválasztás stratégiáira, a kódváltással és a szókölcsönzéssel szembeni attitűdökre. Az alábbiakban a *Rétegzett 2009* (N = 387) felmérés vonatkozó részeredményeire térek ki (bővebben lásd Márku 2011; 2013).

A kétnyelvű beszélő jellemzője, hogy a beszélgetés során nehézség nélkül, sokszor észrevétlenül vált át egyik nyelvről a másikra, és például a magyar alapnyelvű beszédében ukrán, illetve orosz kódváltásos szekvenciák jelennek meg (Borbély 2001: 187; Márku 2008). A *Rétegzett 2009* kutatás során ismét feltettük a fentiekben bemutatott kérdést. Az adatközlők 68%-a válaszolt rá igennel, vagyis saját bevallásuk szerint volt már rá példa, hogy váltogatták a beszélgetés alatt a nyelveket. Nyílt kérdésben kerestük a váltás/váltogatás indítékait. Néhány tipikus választ mutat be az 1. táblázat (a válaszokat itt és a továbbiakban az eredeti formájukban közöljük).

1. táblázat

Előfordult-e, hogy egy beszélgetés alatt több nyelvet is használt, vagy nyelvet váltott? (Rétegzett 2009)

Tipikus válaszok	A váltás indítéka
„Előfordult már ilyen. Ha idegen volt a társaságban, vagy ha olyan történetet mondok el, ami ukrán nyelven történt meg velem.”	Idézés
„Ha anyuval beszélek, akkor fordul elő ilyen.”	Beszédpartner
„Például, van olyan, h. foglalkozok román iskolából gyerekekkel, ukránul foglalkozok vele, ugyanakkor tudom, hogy az tud magyarul. Akkor az általános beszélgetést magyarul folytatom, a szakanyagot pedig ukránul adom elő.”	Beszédtema
„Baráti körben, szomszédokkal, mivel ők is tudnak oroszul és magyarul is.”	Kétnyelvű nyelvi mód
„Szoktam néha poénosan oroszul bevágni néhány mondást, meg ha hirtelen csak más nyelven jut eszembe a szó, akkor is.”	Nyelvi játék

Tipikus válaszok	A váltás indítéka
„Amikor magyarul nem tudok valamilyen szót, átváltok az ukrán nyelvre.”	Nyelvi hiány
„Ha közbeszólt valaki, s utána úgy folytatjuk.”	Kiváltás, kötés
„Előfordult, pl. abban az esetben, amikor szakmai dolgokról is szó esett. Ha például más nemzetiségű személy volt a társaságunkban.”	Beszédtema
„Ez olyankor fordul elő, ha nem magyar a beszélgetőpartnerem. Mivel sem az ukránt, sem az oroszot nem beszélem anyanyelvi szinten, sőt mindkettőt nagyon hiányosan bírom, így kénytelen vagyok váltogatni, h. megértessem magam.”	Beszédpartner, egynyelvű nyelvi mód, nyelvtudás hiányossága
„Előfordult már többször is. Például, ha egy olyan társaságban vagyok, ahol magyarok és oroszok is vannak vegyesen, mindkét oldallal ki kell alakítani a kontaktust, hogy ne érezzék magukat kellemetlenül.”	Beszédpartnerek, többnyelvű nyelvi mód

A válaszokból láthatjuk, hogy a legtöbb esetben, ha utólag vagy explicite rákérdezzük, hogy az adatközlők nyelvhasználatának jellemzője-e a kódváltás, milyen nyelveket használtak az előző megnyilatkozásokban, váltottak-e nyelvet, akkor konkrét példákat említenek, sőt általánosításokat is képesek levonni saját kódváltási stratégiáikról. A kódváltás indítékai pedig az adatközlők saját bevallása alapján is széles körű (a kódváltás okainak csoportosítását lásd Márku 2008; 2009; 2010a; 2010b; 2011; 2013). A kárpátaljai magyar közösségben a kódváltást kommunikációs stratégiaként alkalmazzák: ha korábban elhangzott történetet idéznek, ha megváltozik a beszédszituáció, vagy egynyelvűek vannak jelen a társaságban, szakmai beszélgetésekben, ha a beszédtema azt kívánja, vagy ha a nyelvtudás hiányossága miatt nem jut eszükbe a megfelelő szó vagy szekvencia a társalgás alapkódján.

A kódváltás az egész világon a kétnyelvűség természetes velejárója, egyesek azonban az egynyelvűek részéről „zagyva beszédnek” tekintik, és kerülendőnek tartják. Gyakran illetik gúnynevekkel is az ilyen nyelvi keveredést: „franglais”, „frangol”, „magygor”, „hunglish”, „ungárdajcs”, „fele magyar, fele tót” (Wardhaugh 2002: 94; Crystal 2003: 453). A kétnyelvű beszélőket talán éppen az ilyen bírálatok miatt feszélyezi a nyelvek közötti váltás, és egynyelvűek társaságában vagy hivatalos alkalmakkor, illetve teszthelyzetben igyekeznek elkerülni. Informális környezetben, szituációkban viszont a kétnyelvűek interakcióinak természetes és hatásos sajátossága.

Mára már számos kutatás és a jelen tanulmányban bemutatott felmérés is igazolja, hogy a kódváltás nem két nyelv véletlenszerű használata egy megnyilatkozáson vagy beszédszituáción belül lustaságból vagy a nyelvi kompetenciák hiánya miatt, hanem éppen ellenkezőleg, nagyon is szabályozott, és a beszélgetőpartnerektől a két nyelv és a közösségi normák alapos ismeretét követeli meg. Ezek a normák határozzák meg, hogy úgy használják a nyelvet, hogy a társalgás résztvevői kifejezhessék nyelvhasználatukkal szolidaritásukat, ismerősségüket, jelezhessék a szituáció változását.

A felmérésben megkérdeztük azt is: „Mi a véleménye arról, ha valaki ukrán/orosz szavakat is használ magyar beszédében?” A nyílt kérdésre adott válaszokat csoportosítottuk. Az egyik szempont a kölcsönzéshez való attitűd volt: a 307 válaszadó közül 123-an (40%) közömbösen, semleges viszonyulnak a kérdéshez, és az a véleményük, hogy ez magánügy, megszokás, nem zavaró, hanem természetes jelenség. 95-en negatívan (31%) vélekednek a nyelvek keveréséről, és közülük sokan helytelennek, nyelvcsúfításnak tartják. Szerintük a vendégnyelvi elemek veszélyeztetik a nyelv tisztaságát, szépségét, bár azt sokan hozzátesszik, hogy gyakran maguk is használnak kölcsönzéseket beszédükben. Kevesen (16%) válaszolták azt, hogy egyáltalán nem

használnak kölcsönszavakat, ezt főleg érzelmi és „normakövető” magatartással indokolták. Íme néhány válasz azokéi közül, akik nem használnak kölcsönszót, illetve negatívan viszonyulnak a használatához:

- „Nem szoktam, nem jellemző, mivel én tiszta magyar településen élek, és ez a településünkre sem jellemző.”
- „Nem nagyon. Igyekszem kerülni az ilyesmit, de néha talán előfordul.”
- „Nem szeretem keverni a nyelveket.”

Ez a nyelvféltés az anyanyelvű iskolai anyanyelvi nevelés következményeként értelmezhető (bővebben lásd Beregszászi 2011a). Ennek következtében váltak sokan bizonytalan (anya)nyelvhasználókká, akik a kitűzött nyelvi eszménynek (a magyarországi egynyelvű nyelvi normának egy kétnyelvű környezetben teljesen természetes módon) nem tudtak megfelelni, a saját nyelvhasználatukkal pedig az iskolai tiltások (a nyelvjárási és kétnyelvűségi elemek szükséges tisztogatása, irtása a nyelvből) miatt elégedetlenek, ambivalensen ítélik meg vagy alulértékelik nyelvváltozatukat, esetleg meghasonlanak saját magukkal. Például:

- „Hát nem szép dolog, de mindenki használja őket. Már nem is lehet észrevenni, így szoktuk meg.”
- „Ha valaki magyar, ne használjon ukrán szavakat, de itt nem lehet csak magyarul beszélni. Van, hogy muszáj ukrán szavakat is használni, hogy megértsék.”
- „Jó lenne leszokni róla tudatosan.”
- „Én is használom, de szerintem, csúnyítja a magyar nyelvet.”

Ugyanakkor a felmérés eredményeiből kiderül az is, hogy a válaszadók csaknem harmada (89 fő, 29%) kifejezetten pozitívan viszonyult a nyelvhasználatban jelentkező kétnyelvűségi jelenségekhez. A kétnyelvű helyzet természetes velejárójának tartják a kölcsönzések használatát, elfogadják, maguk is használják. Például:

- „Mi nem Magyarországon lakunk, s nem úgy beszélünk magyarul. Van úgy, hogy akaratlanul is használunk ilyen szavakat a beszédünkben, mivel más nemzetiségekkel élünk együtt, s ez alakult ki. Másat nem tudok erről.”
- „Ezek a szavak már annyira beleolvadtak Kárpátalján a mindennapi nyelvhasználatunkba, hogy már szinte természetesnek tűnnek.”
- „Igen, szoktam. „Bulocska”, „paszport”, „marsrutka”, „pára”. Ennek oka a nyelvi kontaktushatás. Ezeknek a szavaknak a használata teljesen természetessé vált a kárpátaljai magyar nyelvhasználatban.”

A többség tudatában van annak, hogy használ kölcsönelemeket, és azzal is tisztában van, hogy a Kárpátalján használtnyelvönállónyelvi rendszer, kontaktusváltozat. Ezt bizonyítja az alábbi interjúból idézett részlet is, amelyet egy munkácsi fiatalemberrel készítettünk (az interjú azonosítója: 147_MUNKACS_1975_FERFI_ANYTR).

TM: *Vannak olyan szavak, kifejezések, amelyeket Kárpátalján használnak, és Magyarországon nem? Esetleg nem is ismerik azt a kifejezést? [...] Használják-e itt Munkácson azt a szót, hogy „paszport”, „bulocska”?*

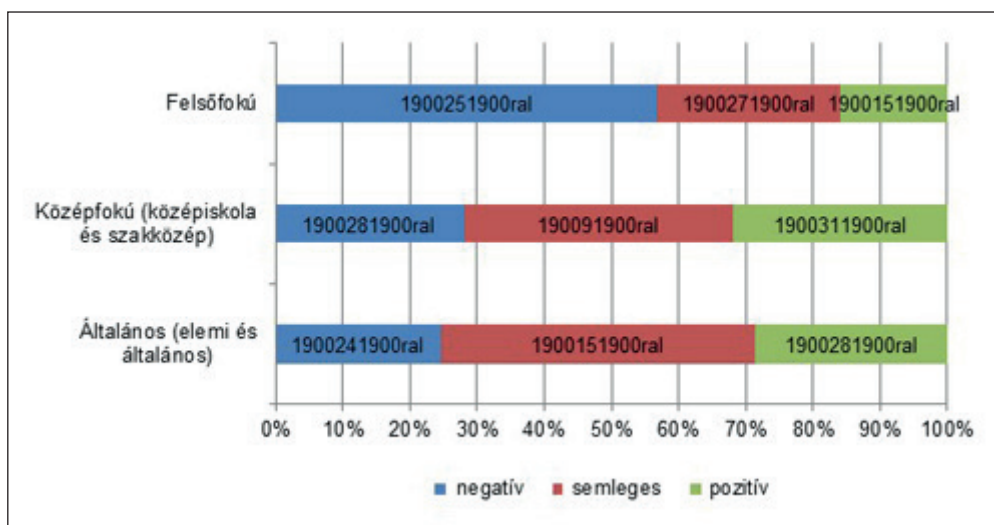
AK: *Igen, igen.*

TM: *Mit gondolsz, miért használják ezeket a szavakat?*

AK: *Hát ezek ők onnan jönnek, hogy, hogy ők **van itt egy olyan nyelvjárás, amit kárpátaljainak szoktak hívni, és ezek azok a szavak, amik így beletartoznak** [kiemelés a szerzőtől]. Ezek ilyen, vagyis ez egy olyan ők nyelvjárás, hogyha ezt így mondhatjuk idézőjelbe, amelyikbe beletartoznak a magyar szavak is ők, de beletartoznak ezek a szavak. És vannak olyan ukrán nemzetiségűek vagy nyelvűek, akik viszont magyar szavakat is használnak. És úgy érzem, hogy ez azért, mert itt egy olyan ők nyelvi közeg van, ahol ezek a szavak nemzetközivé [nevetve] vagy ilyen ők nyelvközivé váltak ők, én úgy látom.*

Feltételeztük, hogy az adatközlők neme, korcsoportja, iskolai végzettsége és az iskola tannyelve befolyásolhatja, hogy milyen attitűdöket táplálnak a kétnyelvűségi jelenségek nyelvhasználatukban való megjelenésével szemben. A korcsoportoknál nem találtunk jelentős különbséget a változók között, nagyjából egyforma a megoszlás a tannyelv szerint is, és a nemek tekintetében sem nagy az eltérés (mindössze 3%), bár a nők valamivel normakövetőbbek, mint a férfiak.

Szembetűnőbb összefüggéseket az iskolai végzettség tekintetében találhatunk (1. ábra). Legnagyobb arányban (56,82%) a felsőfokú végzettséggel rendelkező adatközlők helytelenítik az ukrán, illetve orosz szavak keverését a magyar beszédben. A legtöbb bizonytalan az általános iskolát végzettek között van (46,75%). A középfokú végzettséggel rendelkezők közül viszonyulnak legtöbben pozitívan a kölcsönzéshez. Érdekes lehet néhány év múlva megismételni a vizsgálatot, hogy kiderüljön: a folyamatban lévő szemléletváltás az anyanyelvtanítás módszertanában jelentkezik-e majd az adatközlők attitűdjeiben is.

1. ábra

Összefüggés (%-ban kifejezve) az iskolai végzettség és az ukrán/orusz szavak használatának megítélése között (N = 387)

A kárpátaljai magyar hanganyagtár (Cserniczkó 2005; 2006; 2008a; 2008b) több száz mélyinterjúját elemezve Cserniczkó István kitért a szókölcönzéshez való viszony kérdésére is a saját nyelvváltozathoz való viszony és az identitás összefüggésében (Cserniczkó 2008a; 2008b; 2009a; 2009b; Cserniczkó–Márku 2007; Cserniczkó et al. 2008), valamint Hires-László Kornélia (2010) is az identitás összefüggésében vizsgálta a kérdést. A szerzők is háromféle attitűddel találkoztak az irányított beszélgetéseket elemezve. A legtöbb interjúalany azonban pozitívan viszonyul a saját nyelvváltozatához, és elfogadja annak jellegzetességeit, például a kölcsönzéseket. Ez pedig bizakodásra ad okot a helyi magyar közösség megmaradását illetően: „amíg azok a pozitív vélemények vannak abszolút többségben, melyek nem kiirtani, hanem megtartani szeretnék a helyi nyelvjárás sajátosságait, s ameddig a kárpátaljai magyarok lakta települések lakói kedvezően tekintenek saját nyelvhasználatuk jellemző vonásaira, megmarad az igénye annak is, hogy ezt a magyar nyelvet továbbörökítsék a következő nemzedékek számára is” – írja Cserniczkó (2008b: 78).

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy a kárpátaljai anyanyelvi nevelés reformja megkezdődött, a szemléletváltáshoz megalapozták a talajt azok a kutatók és pedagógusok, akik felismerték és kihasználták azt a lehetőséget, hogy új tantervet és új tankönyveket írjanak, és az oktatásba integrálják a kutatási eredményeket, a modern nyelvszemléletet. Így bizakodhatunk, hogy az anyanyelvi iskola olyan ismereteket közvetít majd a gyermekeknek saját nyelvhasználatukról, amelyek egyrészt magabiztosabb és tudatosabb nyelvhasználókká teszik őket, másrészt tudományosan megalapozott nézeteket közvetítenek.

Irodalom

- Beregszászi Anikó – Cserniczkó István – Orosz Ildikó 2001. *Nyelv, oktatás, politika*. Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola. Beregszász.
- Beregszászi Anikó – Cserniczkó István 1996. A magyar nyelv változatai és stílusrétegei a kárpátaljai magyar nyelvtankönyvekben. In: Cserniczkó István – Váradi Tamás (szerk.) *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 29–38.
- Beregszászi Anikó – Cserniczkó István 2004a. Egy új iskolatípus mint társadalmi és nyelvi strukturáló tényező? *Magyar Nyelv* 195–203.
- Beregszászi Anikó – Cserniczkó István 2004b. *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*. PoliPrint. Ungvár.
- Beregszászi Anikó – Cserniczkó István 2007a. A kárpátaljai magyar nyelvjárások és az iskola: elméleti és módszertani kérdések. *Acta Beregsasiensis* 1: 44–62.
- Beregszászi Anikó – Cserniczkó István 2007b. A kárpátaljai magyar nyelvjárásokról. In: Cserniczkó István – Márku Anita (szerk.) *Hiába repülsz te akárhová. Segédkönyv a kárpátaljai magyar nyelvjárások tanulmányozásához*. PoliPrint. Ungvár. 7–96.
- Beregszászi Anikó 2002: *Magyar nyelvi tervezés Kárpátalján. Célok, problémák és feladatok*. PhD-értekezés. ELTE. Budapest.
- Beregszászi Anikó 2004a. A kárpátaljai magyarok kódváltási szokásairól. In: Beregszászi Anikó – Cserniczkó István (szerk.) *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. PoliPrint. Ungvár. 36–44.
- Beregszászi Anikó 2004b: Anyanyelvoktatásunk hatékonyságáról. In: Beregszászi Anikó – Cserniczkó István (szerk.) *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. PoliPrint – Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola. Beregszász. 79–97.
- Beregszászi Anikó 2004c. Idegennyelv-oktatásunk gondjairól és feladatairól szociolingvisztikai nézőpontból. In: Huszti Ilona (szerk.) *Idegennyelv-oktatás kisebbségi környezetben*. Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola. Beregszász. 10–20.
- Beregszászi Anikó 2010. *Magyar nyelv – 10. osztály. Stilisztika*. Bukrek. Csernyivci.
- Beregszászi Anikó 2011a. A kárpátaljai magyar anyanyelvi oktatás ideológiai és tantárgy-pedagógiai szemléletváltásáról. *Modern Nyelvoktatás* 1: 32–45.
- Beregszászi Anikó 2011b. *Magyar nyelv – 11. osztály*. Bukrek. Csernyivci.
- Beregszászi Anikó 2012. *A lehetlent lehetni. Tantárgy-pedagógiai útmutató és feladatgyűjtemény az anyanyelv oktatásához a kárpátaljai magyar iskolák 5–9. osztályában*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Beregszászi Anikó 2014a. Új témák, változó szemlélet. Az anyanyelvi nevelés új iránya a kárpátaljai magyar középiskolákban. *Anyanyelv-pedagógia* 1. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=504> (2015. december 14.)
- Beregszászi Anikó 2014b. „Anyanyelvünk peremén” is otthon. A kárpátaljai magyar anyanyelvi nevelés helyzete és céljai. In: *Meszelt falakon túl. Születésnap köszöntő kötet Kótyuk István tiszteletére*. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. Beregszász. 11–25.
- Beregszászi Anikó 2015. A magyar mint anyanyelv oktatásának tárgyköre a magyartanárok képzésében Beregszászon. In: Márku Anita – Hires-László Kornélia (szerk.) *Nyelvoktatás, kétnyelvűség, nyelvi tájkép*. Autdor-Shark. Ungvár. 27–34.
- Borbély Anna 2001. *Nyelvcseré. Szociolingvisztikai kutatások a magyarországi románok közösségében*. MTA Nyelvtudományi Intézete Élőnyelvi Osztálya. Budapest.
- Crystal, David 2003 (1998). *A nyelv enciklopédiája*. Osiris. Budapest.
- Cserniczkó István 1996. Hogyan tehetjük hatékonyabbá az anyanyelvi oktatást Kárpátalján. *Közoktatás* 2: 12–13.

- Cserniczkó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely. Budapest.
- Cserniczkó István (szerk.) 2003. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. PoliPrint. Ungvár.
- Cserniczkó István 2004. A kárpátaljai magyar beszélt nyelv tudományos vizsgálata: előzetes egy most induló kutatás anyagából. In: Beregszászi Anikó – Cserniczkó István: *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*. PoliPrint. Ungvár. 174–177.
- Cserniczkó István 2005. Kárpátaljai magyar beszélt nyelvi vizsgálatok: előzetes a Kárpátaljai magyar hanganyagtár adatbázisából. In: Beregszászi Anikó – Papp Richárd (szerk.) *Kárpátalja. Társadalomtudományi tanulmányok*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. Budapest–Beregszász. 101–114.
- Cserniczkó István 2006. Határon túli magyar élőnyelvi kutatások, támogatáspolitikai és magyar–magyar tudományos együttműködés. In: Berényi Dénes (szerk.) *Tudományos konferencia az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság megalakulásának 10 éves évfordulója alkalmából*. Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság. Budapest. 123–132.
- Cserniczkó István 2008a. „ide vannak gyökerezve azok a szavak” – A szókölcsönzésekről a kárpátaljai magyar hanganyagtár alapján. *Acta Beregsasiensis* 2: 7–19.
- Cserniczkó István 2008b. „Nekünk ez a szép, mert ezt beszéljük.” – A saját nyelvváltozatokhoz való viszony a kárpátaljai magyar hanganyagtár alapján. *Együtt* 2: 69–79.
- Cserniczkó István 2009a. A szókölcsönzéshez való viszony a kárpátaljai magyar közösségben. In: Lanstyák István – Menyhárt József – Szabó Mihály Gizella (szerk.) *Tanulmányok a kétnyelvűségről V*. Gramma. Dunaszerdahely. 11–27.
- Cserniczkó István 2009b. „Se felrúgni, se elhagyni” – A magyar nyelv regionális változatai és a kárpátaljai magyarok azonosságtudata. *Hitel* 2: 105–109.
- Cserniczkó István (szerk.) 2010. *Megtart a szó. Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. MTA Magyar Tudományosságért Külföldön Elnöki Bizottsága – Hodinka Antal Intézet. Budapest–Beregszász.
- Cserniczkó István 2015. A kárpátaljai magyar nyelvű oktatás színvonaláról. In: Márku Anita – Hires-László Kornélia (szerk.) *Nyelvoktatás, kétnyelvűség, nyelvi tájkép*. Autdor-Shark. Ungvár. 13–27.
- Cserniczkó István – Hires-László Kornélia – Márku Anita (szerk.) 2008. *„hogya a magyarság ne vesszen el nyomtalanul ezen a vidéken” – A kárpátaljai magyarság 20. századi története és mai helyzete mélyinterjúk tükrében*. PoliPrint. Ungvár.
- Cserniczkó István – Márku Anita (szerk.) 2007. *Hiába repülsz te akárhová... Segédkönyv a kárpátaljai magyar nyelvjárások tanulmányozásához*. PoliPrint. Ungvár. Hires-László Kornélia 2010. *„Az öreg fát már nagyon nehéz kivágni”: a nemzeti és lokális identitás faktorai az ezredfordulón a kárpátaljai magyar közösségben*. PoliPrint. Ungvár.
- Kótyuk István 2005. *Magyar nyelv 5. osztály*. Bukrek. Csernyivci.
- Kótyuk István 2008. *Magyar nyelv 8. osztály*. Bukrek. Csernyivci.
- Lanstyák István 2007a. A nyelvi tévhitekről. In: Domonkosi Ágnes – Lanstyák István – Posgay Ildikó (szerk.) *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*. Gramma Nyelvi Iroda – Tinta Könyvkiadó. Dunaszerdahely–Budapest. 154–173.
- Lanstyák István 2007b. Általános nyelvi mítoszok. In: Domonkosi Ágnes – Lanstyák István – Posgay Ildikó (szerk.) *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*. Gramma Nyelvi Iroda – Tinta Könyvkiadó. Dunaszerdahely–Budapest. 174–212.
- Lizanec Péter 1992, 1996, 2003. *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza*. I. kötet. Akadémiai Kiadó. Budapest. II. kötet. Patent Nyomdaipari Vállalat. Ungvár. III. kötet. Ethnica Kiadó. Ungvár–Debrecen.

- Márku Anita 2008. *Érvényes történetek. Nyelvválasztási és kódváltási kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyarok körében.* Rákóczi-füzetek: XLVIII. PoliPrint Kft. – KMF. Ungvár–Beregszász.
- Márku Anita 2009. A kódváltáshoz kapcsolódó attitűdök és nyelvi mítoszok a kárpátaljai magyarság körében
In: Borbély Anna – Vančoné Kremmer Ildikó – Hattyár Helga (szerk.) *Nyelvideológiák, nyelvi attitűdök és sztereotípiák.* MTA Nyelvtudományi Intézet – Gramma Nyelvi Iroda – Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kar – Tinta Könyvkiadó. Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra. 373–383.
- Márku Anita 2010a. „Mindig legyen érvényes történeted!” A kárpátaljai magyarok kódváltási stratégiai pragmatikai nézőpontból. In: Kozmács István – Vančoné Kremmer Ildikó (szerk.) *Közös jövőnk a nyelv II. Nyelvtudomány és pedagógia. Tudomány az oktatásért – oktatás a tudományért.* Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara. Nyitra. 35–47.
- Márku Anita 2010b. Kárpátaljai magyarok kódváltási stratégiái. In: Navracsics Judit (szerk.) *Nyelv, beszéd írás. Pszicholingvisztikai tanulmányok I.* Tinta Könyvkiadó. Budapest. 111–120.
- Márku Anita 2011. „Po zákarpátszki” Kétnyelvűség, kétnyelvűségi hatások és kétnyelvű kommunikációs stratégiák (nyelvválasztás, kódváltás) szocio- és pszicholingvisztikai aspektusai a kárpátaljai magyar közösségben. PhD-értekezés. Pannon Egyetem. Veszprém.
- Márku Anita 2013. „Po zákarpátszki” Kétnyelvűség, kétnyelvűségi hatások és kétnyelvű kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar közösségben. „Líra” Poligráfcentrum. Ungvár.
- Perdukné Lator Ilona – Braun Éva 2009. *Magyar nyelv 9. osztály.* Szvit. Lviv.
- Tanterv 2005. *Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з угорського мовою навчання. Угорська мова. 5–12 кл.* Міністерства освіти і науки України. І.Я. Ковтюк та ін. Видавний дім Букрек. Чернівці.
- Tanterv 2011. Черничко, С.С. – Бергсаци, А.Ф. – Браун, Є.Л. – Гнатик-Рішко, М.М. (ред.) *Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з угорського мовою навчання. Угорська мова. 10–11 класи.* <http://mon.gov.ua/content/%D0%9E%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0/ug-m-st.pdf> (2015. december 20.)
- Tóth Péter 2014. Nyelvjárástani ismeretek hasznosítása az anyanyelvi órákon. *Anyanyelv-pedagógia* 4. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=550> (2015. december 4.)
- Wardhaugh, Ronald 2002. *Szociolingvisztika.* Osiris. Budapest.
- (1) Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat. <http://ht.nytud.hu/> (2015. október 17.)

Márku, Anita: The place of topic language contacts (code switching, loan words) in first language education: the example of Hungarian schools in the Carpathian basin

Az írás szerzőjéről

Márku Anita

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász, Ukrajna; MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, Magyarország

marku.anita[kukac]gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-8976-117X>